

KÖNYVESPOLC

Partiumi füzetek

(Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, Nagyvárad)

Ezerszer elmondták, ezerszer leírták már, hogy egy nemzeti kisebbség önmagához méltó fennmaradásának nélkülözhetetlen feltétele az alapos önismeret, az erős múlttudat. Az egyén és a közösség múlttudatának pedig szerves összetevője annak a tájegységnek, régióknak az ismerete, ahol a nemzetiségi közösség él. Kisebbségi létehelyzetben kettős jelentősége van a helytörténetnek, honismeretnek, hiszen a reális önismeret jogos igénye mellett azt is tudni kell, hogy a többségi sovinizmus gyakori támadási módszere a kisebbség honosságának kétségbe vonása. A türelmetlen beolvasztási törekvések sürűn előforduló megnyilvánulása, hogy az útjában álló nemzetiségi közösség őshonosságát vonja kétségbe, ott-honérzetét kezdi ki.

Ezért is van különös jelentősége annak, hogy 2008-ban megjelent a *Partiumi füzetek* elnevezésű honismereti, helytörténeti kiadványsorozat ötvenedik kötete, és azóta immár újabb és újabb, az anyaország és az Erdély közötti „Részek” (Partium) magyar kultúrhistoriáját feltáró kiadványok hagyták el a sajtót.

A Partium a Trianonban elcsatolt magyar területek közül a hazánkban kevésbé ismertek közé tartozik. Ennek nyilván az az oka, hogy mind Magyarország, mind a történelmi Erdély felől nézve a „széleken” helyezkedik el. Ráadásul nyelvíleg nem alkot olyan tömböt, mint a Székelyföld vagy a Csallóköz, de nem is az anyaországi figyelem és együttérzés célpontjában álló szórványvidék. A Partium földrajzilag sem olyan természetes módon körülhatárolható, mint a folyók ölelte Vajdaság vagy a baranyai háromszög. Ezért is volt nagyon nagy jelentősége annak, hogy a romániai rendszerváltozás után megalakult a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Bizottság, amelynek egyik célja éppen az volt, hogy bevigye a köztudatba e határterületek történelmi és kulturális örökségének gazdagságát, megannyi sajátosságát – miközben a bizottság alapítói jól tudják: egyetlen magyar történelem, egyetlen magyar kultúra létezik, a magyar nemzet szellemi öröksége egy és oszthatatlan. Pontosan ez okból valamennyi táji, területi magyar egyesületnek, civil szervezetnek együttesen (egymásról tudva) kell őriznie és ápolnia az adott régió szellemi örökségét. Ez az értékörző munka esetünkben a helyismereti, helytörténeti kutatásokban és ezek eredményeinek közreadásában ölt formát.

A *Partiumi füzetek* a Bizottság valamennyi munkafarmájának (honismereti kutatások, konferenciák rendezése, emlékműállítások, kulturális vagy állagmegőrző táborok szervezése) végeredményét tükrözi. A kiadványsorozat megjelenését a Nagyváradai Római katolikus Püspökség és az ugyancsak nagyváradai székhelyű Királyhágómelléki Református Egyházkerület támogatja. Az eddig megjelent mintegy hatvan kötet – Halász Péter minősítéssel idézve – „lélegzetelállító teljesítmény”.

A hatvan kötet önmaga számszerűségében is tekintélyt parancsoló lehet. Ám sokkal többről van szó, min-

denekelőtt tematikai és műfaji gazdagságról, illetve sokszínűségről. Az eddig megjelent kötetek között talán a legtöbb települések és műemlékek (várak, templomok, középületek, paloták, épületegyüttesek) alapos leírásai, építészeti- és művészettörténeti elemzései. Számos mű mutat be emlékhelyeket, kultikus helyszíneket (emlékműveket, szobrokat, temetőket). A kisebbségi létehelyzetből fakadóan a kiadványszerkesztők különösen nagy figyelmet szentelnek a templomok és iskolák múltja feltárásának, ezek mellett több kiadvány témája volt mozi, fürdő, ipari és gazdasági létesítmény. Ugyancsak nagy számban láttak nyomdafestéket életrajzi művek, a partiumi magyar művelődéstörténet jeleseinak biográfiái. A kiadványsor tárgyalta témák területi változatossága is említésre méltó, hiszen az olvasók e kötetek révén megismerhették a Partium olyan tájegységeit, mint Bihar, Hegyköz vagy Szilágyság. És természetesen a kötetek révén alaposan megismerhető a magyar művelődéstörténet jeles településeinek sora, mint Nagyvárad, Arad, Nagykároly, Nagyszalonta, Nagyszentmiklós, Érmihályfalva, Sarmaság, Szentjobb, Zsibó, Koltó, Majtény. E települések pusztá említése a magyar história és kultúrhistoria galériáját idézi az olvasó emlékezetébe: Szent László királytól Pötöfin át Ady Endréig, Arany Jánostól Bartók Bélán át Kós Károlyig, Kazinczy Ferencről Wesselényi Miklóson át Sinka Istvánig.

Ugyancsak fontos megjegyezni, hogy a kötet sor a kutatási módszerek és a tárgyalásmódok, illetve műfajok tekintetében is fölöttébb színes: a kisebb tanulmányok, adatközlések gyűjteményétől a monografikus szemléletű munkákig ér a sor. A füzetek között van leíró tárgyalás módú adattár, statisztikai elemzés, életrajz, szociográfia, riport, ismeretterjesztő tanulmány, szépirodalmi irányú esszé, memoár, tudós értekezés stb.

Mivel a *Partiumi füzetek* szerzői, szerkesztői egy szellemi közösség tagjai – akik tudnak egymásról, ismerik egymás munkásságát, számon tartják egymás eredményeit –, a kiadványok együttese csakugyan egy „lélegzetelállítóan” nagyszabású partiumi enciklopédia körvonalait rajzolja ki. Úgy is fölfoghatjuk a *Partiumi füzetek* eddig megjelent kötetek egész polcot kitevő sokaságát, mint egy óriási helyismereti, helytörténeti adattár, ki kicsoda, lexikon és enciklopédia megannyi elkészült fejezetét. És ez a grandiózus teljesítmény mégis „mindössze” a magyar honismeret egyetemes monográfiájának egyetlen részlete.

Ötven fölött az ember többnyire megállapodott személyiség, kiforrt karakter, akinek már számon tartható múltja van, ám komoly elképzelései is lehetnek a jövőről. Ötven fölött már érzik a teljesség ígérte, ez már a „betakarítás” időszaka, az elért eredmények tudatosításának korszaka, de még folyvást születnek új és újabb elképzelések is. Így van ez a könyvsorozatokkal is. Ötven darab fölött már biztosan megítható a kiadó teljesítménye, biztos ítélet mondható a kiadványsorról, miközben persze érdemes figyelni az újdonságokra is. Pillantsunk tehát bele az „ötvenedik fölötti” számozású újabb kötetek némelyikébe, hogy képet kapjunk az immár érett sorozat friss terméséről.

A sorozat 51. kötete *Jósa Piroska* munkája. A szerző eredeti foglalkozására nézve orvos, aminek azért van jelentősége, mert szociografikus szemléletű tanulmányai-ban igen sokszor érint a szakmájába vágó demográfiai, népegészségügyi kérdéseket, így például halálokokat elemez, népszaporulat arányokat állapít meg. Jósa Piroska a rendszerváltozás óta igen sokat publikált az erdélyi magyar sajtóban, számos kötetet is közreadott. Ez utóbbiak emlékezetes darabja volt a *Virágszönyeg a váradai utcaköveken* (2007) című dokumentarista történelmi riportja, amely Nagyvárad 1940. őszi visszatérésének hiteles, egyben érzelemgazdag krónikája.

Szépiroi éreneyeit főlliváltó írásainak e mostani gyűjteménye (*Bihari sorsok a változó időben*, 2008) Bihar vármegye középkortól napjainkig terjedő roppant gazdag történelméről ad bő ízelítőt. A tárgyalt témák hozzávetőleges időrendjébe sorolt dolgozatok elsője *A középkori váradai várat* írja le, amelyet Szent László uralkodása idején, a XI. században kezdtek építeni afféle templomerődként. A szerző nem annyira műemlékleírást nyújt, inkább a várhoz kapcsolódó eseménytörténetet eleveníti föl. Föliidézi a lovagkirály temetését, a helyi káptalan történelméről, a híres-neves szobrász-tesztvérek, Kolozsvári Márton és György alakját, Vitéz János püspökségének emlékeit. Az 1497-ben Váradot csaknem kiirtó perstisjárványig követi a várhoz kapcsolódó fontos és érdekes történelmi és részint életmódtörténeti eseményeket, tényeket.

Hasonló módon, irodalmi igényű krónika formájában beszéli el a Belényes szomszédságában fekvő *várad-fenesi Bélavár* történelméről, illetve a várnak emléket állító népköltő, Fenesi János versei közül idéz, amely költemények a várhoz fűződő legendákat dolgozzák föl a naiv műballadák modorában. Faluszociográfiákat közül a Fekete-Körös völgyében fekvő *Bélfenyérről*, azután a Sebes-Körös völgyében elterülő *Körös-kisfennsőről*, valamint a Pece parti *Szölös községről*. Mindhárom írásának középpontjában a települések demográfiai és nemzetiségi viszonyainak alakulása áll. Jósa Piroska epikus stílusban beszéli el a falvak történetét, ugyanakkor szociográfusi pontossággal adatozza a települések népesedési, nyelvi adatait, miközben érzelemgazdag módon jellemzi a falvak milióját, érzékeltetve egyedi hangulatát. Vagyis nála a tények pontos számbavételével, a szociográfusi elemzésekkel egyenrangú eszköz a lélekköltői ábrázolásmód, az érzelmi hatást kiváltó evokatív elbeszélés.

A szorosan vett helytörténeti dolgozatok után tanulmányainak második csoportját család- és életrajzi írásai alkotják. Portrét fest az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc nagyváradai mártírjáról, Szacsav Imréről, alapos – építészettörténeti háttérkérdéseket is érintő – dolgozatban alkotja meg a híres építőmestereket és építész-műemlékeket adó Rimanóczy-család portrékrónikáját, vagy a horvátországi eredetű Sztaroveszky-család történetét, érzelemgazdag biográfiát közöl Csernák Béla református püspökről, és végül nagynénjéről, a 96 évet élt Kuglis Mária-ról, akinek élete egy személyben hordozta a partiumi magyarság XX. századi sorsát. Az életrajzokban is látványosan érvényesül a dokumentarista szerző pontosságára, a forráselemző hitelességre törekvése és az igényes stílusú, szépirodalmi kifejezésforma egysége, harmóniája. Az életrajzi dokumentumok, levelek, naplójegyzetek, anyakönyvi adatok, a táblázatos kimutatások, a demográfiai és népegészségügyi statisztikák mellé szinte oda simulnak a szubjektív stílusjegyek, a föliidé-

zett hangulatok, a megélt érzelmek, a szerző egyéni hitelet adó azonosulási képessége.

Ugyancsak a forráselemző objektivitása jellemzi a kötet záró tanulmányát (*A huszadik század történelmének tükröcserepei*), amelyben a váradolvasi római katolikus anyakönyvek 1901 és 2000 közötti bejegyzései alapján dolgozza föl e városrész főbb demográfiai mutatóit, a házasságkötések, keresztelek, temetések adatait, a halálokok változásait. De kitér a névadási szokások alakulására, valamint az öngyilkosságok kérdésére a különböző történelmi korszakokban.

Jósa Piroska szépiroi kvalitásokkal alkotó helytörténész, akinek láthatóan rengeteg – és fontos! – mondani-valója van Nagyvárad és környéke, a bihari táj, a Körös-vidék múltjáról és a múlt ma érvényesülő hatásáról, tanulságairól. Végül is akár településtörténetet, akár életrajzot vagy családtörténetet ír, azt kutatja: mi az az erő a tájban és a lélekben, a múltban és a jelenben, ami megtartja a partiumi, bihari magyarságot a történelem sodrásában.

A sorozat 56. darabjaként látott napvilágot *Orosz Otília Valéria Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében* (2008) című áttekintő szempontú, önmagában is enciklopédikus igényű könyve. A Királyhágómelléki Református Egyházkerülethez tartozó Érmelléki Református Egyházmegye ma 32 gyülekezetből áll, a szerző e gyülekezetek templomainak orgonáit – orgona híján harmóniumait – veszi számba és írja le, de olyan módon, hogy egyben egyháztörténet is fölvezöl.

Mindenekelőtt bemutatja az Érmellék tájegységét, jellemzi településszerkezetét, számba veszi jelentősebb községeit, áttekinti a régió történelmét az Ér Anonymustól való első írásos említésétől kezdve a táj arculatát teljesen átalakító XIX. századi vízszabályozási, lecsapolási munkálatokig. Még mindig előljáróban, ugyancsak összefoglaló áttekintést ad az orgonaépítés történelméről a Kr. e. II. századból származó aquincumi orgonától a XX. századi mesterek alkotásaiig, egészen pontosan a romániai orgonaépítők 1999. évi nagyszabású konferenciájáig. Bemutatja az Érmellék orgonáit készítő mestereket (Angster József, Wegenstein Lipót, Soukenik János, Ország Sándor József, Besnyő Ferenc és másokat), jellemzi-értékeli munkáikat. Majd kötetet főtételben a települések alfabetikus rendjében – Albistól Székelyhidig – haladva összefoglalást nyújt az adott település templomának történetéről, majd részletesen leírja az ott található orgonát, illetve harmóniumot. Orosz Otília Valéria dokumentumfotókkal látványosan szemléltetett kötet, mint a *Partiumi füzetek* valamennyi darabja, voltaképpen a hatalmas (virtuális) partiumi enciklopédia egyik kerek, egész fejezete.

A további „ötvenedik fölötti” kötetekről szintűgy elmondható, hogy részei, fejezetei a nagy partiumi kézikönyvek. *Borbély Gábor Szölös és bor az Érmelléken* (2009) című, monografikus föllépítésű könyve – amely a sorozat 57. számú darabja – az Ér és a Berettyó között fekvő dombos vidék nagy múltú szőlőművelését mutatja be. Ezen a tájon a XIII. században már bizonyosan folyt szőlőművelés. Az írott forrásokra való sűrű hivatkozásokkal rekonstruálja a szerző a középkori Érmellék bortelemelését, amely igazán a XVIII. század második felében, Mária Terézia uralkodásának korszakában lendült föl a háborús konjunktúra okán. Ettől kezdve Bihar-diószeg vált a helyi szőlészet központjává, de a szerző sorra-rendre bemutatja a leghíresebb, legismertebb sző-

lősműves falvakat, így Hegyközszentmiklóst, Érköbölkut, Margittát, Ércsanádot és másokat. A XIX. század második felében a filoxéra ezen a tájon is kipusztította az ültetvényeket: a 19 ezer holdnyi szőlőből csaknem 17 ezer elpusztult. Borbély Gábor részletezőn és pontosan adatolva beszámol az újratelepítésről, sorban bemutatja a szőlőrekonstrukció legnagyobb alakjait, a legismertebb borászokat, például a nagykágyai Nagy Gábort, a szalacsi Nagy Imrét, a diószegi Szücs Józsefet, a székellyi Fábry Sándort, az érmiályfalvi Jakab Deszót és társaik újrakezdésben is úttörő jelentőségű munkásságát. Azokét a vállalkozó szellemi, kitartó szakembereket, akik szó szerint "föltámasztották" az érmelléki szőlőkultúrát és bortermelést. A táj borászatának újabb fölívelése a XX. század elejére esett, az ekkori állapotokat ismertette mutatja be a szerző a leghíresebb hegyközségeket, valamint a bihárdiószegi Magyar Királyi Borászati és Szőlészeti Szakiskolát.

Kötele első, történeti nézőpontú, kronologikus fölépítésű része után a táj manapság föllelhető emlékanyagát tekinti át Borbély Gábor. Számos fotóval szemléltette mutatja be a ma is – igaz, többnyire romosan – álló borpincéket, pincesorokat, képekkel illusztrálva beszél a ránk maradt borászati eszközökről, tárgyi emlékekről, kiter a palackozás hajdani módszereire, szól a borospalackok címkéiről, a ránk maradt árjegyzékekről, és természetesen bemutatja a leghíresebb érmelléki szőlő- és borfajtaikat, a bakatort, a rizlinget és a tramint.

Az utolsó fejezetben (*A borturizmus lehetőségei az Érmelléken*) már a jövőt fűrkéti. Szól a borutak szervezésének feltételeiről és lehetőségeiről, majd képzeletbeli utazásra invitál: elkalauzol azokba a falvakba, ahol minőségi bort kóstolhat az odalátogató, ahol még romosan is szép pincesorokat (Székelyhid, Asszonyvására, Értarcsa, Szalacs) láthat az érdeklődő, majd leír egy Nagyváradról kiinduló borutat, úgy, hogy minden esetben ismerteti a szóban forgó település múltját, jellemzi a borászat helyi sajátosságait, a borkultúra mai állapotát. Külön értéke a kötetnek dokumentumértékű – ám sajnálatosan gyöngye minőségű – képanyaga, amely kedvezésül lehet az olvasó számára, hogy ellátogasson e vidékre, hogy megbámulja a szelíd lankákat és kiváló borokat kóstolgasson.

A 2009. év Kazinczy-év (is) volt, ilyenformán mi sem természetesebb, mint hogy ebben az esztendőben a *Partiumi füzetek* szerkesztői tanulmánykötettel tisztelegtek a táj szülőtte, a nagy költő, író, műfordító és nyelvújító emléke előtt születésének 250. évfordulója alkalmából. Az összeállító, *Dukrét Géza* kiváló érzékkel nem egy Kazinczyt általában bemutat, méltató, a jól földolgozott életművet ismételtlen áttekintő írásokat válogatott össze, hanem olyanokat, amelyek Kazinczynak a partiumi tájjal való összetartozásáról vallanak. Az originális tanulmányok elsője, *Tar Erzsébet* munkája Kazinczy szülőfaluját, Érsemjént mutatja be, továbbá – mintegy az egész kötet bevezetéseként – rövid pályaképet vázol föl a mesterről, mintegy a munkásságának, egész életművének kiindulópontjaként ragadva meg a szülőtáj jelentőségét. *Fehér József* forráselemzésen és -idézésen alapuló dolgozata a Kazinczy család birtokában álló zempléni Alsóregmec községről, illetve a mester itteni gyermekkori időzéseiről szól. *Kiss Endre József* az oly sok magyar író számára kedves iskolavárost jelentő Sárospatak Kazinczy-emlékeit veszi számba. *Kováts Miklós* a fiatal Kazinczy kassai korszakát eleveníti föl, *Kováts Dániel* pedig az írófejedelem nevével összefort települést, Ka-

zinczy aziliumát, Széphalmot mutatja be, ugyancsak számos dokumentummal, idézettel és – sajnos, gyöngye minőségű – képpel támasztva alá mondanóját. A szerző tüzetesen ábrázolja azt a természeti, táji és tárgyi környezetet, amely itt körbevette az alkotó embert, szinte Kazinczy szemével láttatja a hajdanis Széphalmot. Kováts Dániel szerint az a negyedszázad, amit a mester 1806 és 1831 között itt töltött azzal az irodalomtörténeti eredménnyel járt, hogy ez időben Széphalom lett a magyar irodalom egyik központja, és itt született meg a mester „korszakfordító kezdeményezései”.

A tájtörténeti-irodalomtopográfiai tanulmányok sorát egészítik ki a kultusztörténeti nézőpontú dolgozatok. *Kupán Árpád* írása az érsemjéni Kazinczy-szobor fölállításának (1907) körülményeit idézi föl, *Bakó Endre* két-száz év debreceni irodalomtörténet-írása Kazinczy-képének mozaikjait állítja össze portrévá. Az utolsó írásmű a mester Svédországban élő leszármazottjának útiraja. A ma élő *Kazinczy Ferenc* 2006. évi erdélyi körutazásának célja csak részben volt az, hogy híres őse nyomait fölkeresse, részben meg az volt, hogy képet kapjon a XXI. század elejének erdélyi magyar életéről, az immár demokratikus országban élő magyar kisebbség sorsának alakulásáról. Írása végén tapasztalatait ékként összegzi: „*Hogy lehetne ezt a hetet összefoglalni? A magyarok helyzetét jobbnak találtam, reményeikre, elvárásaikra, a jövőre nézve. Kilenc nap igen rövid idő, könnyen lehet tévedni, de egy bizonyos optimizmust véltem találni azoknál, akikkel beszélünk. A magyarok helyzete lényegesen javult a rendszerváltás óta, és remélik, hogy tovább fog javulni. A magyar intézmények lassan újra felépülnek.*”

Ennek a bizakodásra okot adó helyzetnek, pontosabban a magyar intézmények reményelti újjáépülésének egyik igen fontos momentuma, hogy a *Partiumi füzetek* című kiadványsorozat annyit év óta folyamatosan megjelenik, és immár mintegy hatvan kötetével betölti a honismereti, helytörténeti jellegéből adódó nemzeti kisebbségi hivatását, valamint – ismételtetjük meg – egyik terjedelmes és gazdag fejezetét alkotja a virtuális partiumi – és tágabban az erdélyi, magyar – kultúrtörténet nagy enciklopédiájának.

Mezey László Miklós

A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760

Az egyházi levéltárak 1989 előtt, mintegy négy évtizeden keresztül megtűrt intézményeknek számítottak. Már annak is örülnünk kellett, hogy az állami levéltárak nem (teljesen) olvasztották be őket (többnyire a felosztott szerzetesrendek egyes kolostorainak levéltárai kerültek állami kezelésbe). Romániában vagy Szlovákiában viszont az egyházak közegeknél nem hagyták meg csak az éppen használatban lévő anyakönyveket, a többi dokumentumot „begyűjtötték”.

A diktatúra évtizedei alatt a legszomorúbb sors az egyházközségek irataira várt. A lelkeszek száma egyre csökkent, egy-egy lelkesnek egyszerre több gyülekezet lelki gondozását is föl kellett vállalni. A lakatlaná váló lelkeszlakokban, az évente csak néhány alkalommal használt templomokban tárolt iratok, anyakönyvek több-

nyire rendezetlenül szétszóródtak, összekeveredtek, s részben meg is semmisültek, vagy elkallódtak. A lelkészek nagyobb hányada nem sokat törődött a régi könyvekkel, iratokkal, csak az anyakönyvek iránt mutattak (szükségből), némi fogékonyságot. A helyzet annál is elkeserítőbb, mert a községek 1945 előtti iratanyaga 1944–1950 között nagyrészt megsemmisült. Így a régi falu történetének összefüggő iratsorozatai csak az egyházi irattárakban maradtak meg.

Az egyházkerületi levéltárak már 1945 előtt is törekedtek arra, hogy anyagukat rendezzék, segédleteket készítsenek, forráskiadványokat jelentessenek meg. Kétségtelen, hogy 1945 előtt a magyar református egyházi helytörténetírás szép eredményeket tudott fölmutatni. 1945–1989 között viszont a kutatás nagyon erőteljesen visszaesett. Benda Kálmánnak köszönhetően nagyobb léptékű szervezett egyháztörténeti kutatás szinte csak a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában folyt, amely évkönyveket is adott ki. Az egyházkerületi levéltárak megfelelő szakemberek és pénz hiányában legfeljebb az anyagok rendezésére, dobozolására, raktárjegyvezékre, leltárak készítésére voltak képesek. No meg kiszolgálták azt a kevés kutatót, aki betévedt. Az egyházkerületi könyvtárak is nagyon szűkös pénzből gazdálkodhattak, és csak az adományoknak, ajándékoknak, letételeknek köszönhették, hogy így is számottevően gyarapodtak.

1989 után jelentősen változott a helyzet. Az új egyházi vezetés fölismerte a levéltárak jelentőségét, és lehetőségei szerint próbált is tenni annak érdekében, hogy a levéltárak ne csupán raktárak, hanem egyben kutatóhelyek legyenek. Megkezdődött a levéltári anyag nagyobb arányú rendezése mellett a különféle segédletek, forráskiadványok készítése. Az egyháztörténet-írás is újraéledt csipkerózsika-álmból. Már nemcsak a központi folyóiratban (Confessio), hanem az egyházkerületek folyóirataiban is (pl. Acta Papensia, Egyháztörténet) sorra jelennek meg az adatközlések és feldolgozások. Kétségtelen, hogy a munkák nagyszámban és szervezetszervegének ugrásszerű megnövekedése személyi változásokkal is összefügg. Így lehetővé válik, hogy belátható időn belül mind az egyházközségek, mind az egyházkerületek vonatkozásában megszülessenek azok az új, jelentős forrássanyag nyugvó monográfiák, amelyek egyre fájóbb hiányoznak.

Sárospatak mellett a pápai egyházkerületi levéltár rendező és feldolgozó munkája az, ami országos vonatkozásban is különösen nagy figyelmet érdemel. Ebben nem kis szerepe van annak, hogy Veszprémből olyan jól képzett, gyakorlott levéltáros került Páparra, mint *Hudi József*, akinek a számára a vezetés létrehozta a megfelelő munkafeltételeket.

A magyar történetírás legkiválóbb művelői (pl. Pesty Frigyes) már az 1860/70-es években világosan látták, hogy a kutatás, s még inkább a történeti feldolgozás egyik alapfeltétele a személyi adattárak elkészítése, mind az országos, mind a kisebb területi egységek tekintetében. Tehát nemcsak az országos fő tisztségviselők, a vármegyék fő- és alispánjai, a városbírók, polgármesterek, az egyházi felső vezetés tisztségviselőit kell ismerünk, hanem az alsóbb szintű világi és egyházi vezetőket is. Az 1918 előtti nagy nekibuzdulás után ugyan az 1970-es évektől születtek személyi adattárak (archonológiai), de egész sor területről még mindig hiányoznak ezek az alapvető forrásbázisok. Az 1790–1992 közötti

egyházi felső vezetés adatait a História Könyvtár Kronológiák, adattárak sorozatában jelentették meg (4. Bp. 1996.). Tény és való, az archonológiai adatgyűjtés roppant fásztó, mondhatni unalmas tevékenység, azonban eredményei a kutató munkáját fölgyorsítják, megkönnyítik, mert egy-egy kisebb témakör esetében néhány név mögött megtalálni, hogy milyen életpályát rejt, többnyire reménytelenül hesszadalmas vállalkozás. Az archonológiai adattár (mosszadalmas mutatóval) viszont percek alatt (megbízható!) eredményt hoz.

A feudalizmus évszázadaiban az egyház és az iskola egymással szorosan (gyakorlatilag elválaszthatatlanul) összefüggő intézmény volt. Éppen ezért csak dicséret tudjuk a Pápai Református Gyűjtemények monumentális vállalkozását, amely az 1526–1760 közötti időszakból közli az egyházkerületi prédikátorainak és rektorainak életrajzi adatait. Ennek a nagy munkának egyik alapja az 1943/44-es országai lelkészi adattár összeállítására (és megjelentetésére) irányuló gyűjtés volt. Ez (ha nem is volt teljes), de felmérhetően jelentőségű, és szerencsésére a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában (Debrecen) meg is maradt. Sőt megkezdték a lelkésznévsorok számítógépre vitelét is: elkészültek a tiszántúli, tiszáninneni, erdélyi egyházkerület adataival, s most folyik a dunamelléki adatok fölville. A tiszáninneni egyházkerület 1898-ban készítettet egy nagy egyháztörténeti fölmérést. A terjedelmes kérdőív alapján úgyszólván megírható az egyes egyházközségek vázlatos története, és pontosan megtudható, milyen iparművészeti értékek (kegytárgyak) voltak birtokukban. 2005 óta ennek személyi adatsorai interneten hozzáférhetők.

A pápai kötet a következő egyházi tisztségviselők listáját közli: egyházkerületi püspököket, főjegyzőket, az egyházmegyék espereseit, alespereseit, jegyzőit, ülnökeket, s más kisebb tisztségviselőket, az egyházközségek betűrendjében a prédikátorokat, levitákat, rektorokat, praecceptorokat. A táblázatos közlésben az egyes személyeknél megtaláljuk a tanulásukra, rektorságukra, lelkészeknél a felszentelésükre, eskütételükre, lelkészi állomásképeikre, egyházi tisztségeikre vonatkozó föllelhető adatokat. A több mint 750 oldalas kötetben 1863 prédikátor és levita, 534 iskolamester, vagyis csaknem 2400 egyházi személy adatait találhatjuk meg. Mivel ennek az adatbázisnak a személynév- és helységnevmutatója igen nagy terjedelmű lett volna, ezt úgy oldották meg, hogy a kötethez DVD-t mellékeltek, amely tartalmazza a kötet teljes anyagát PDF formátumban, s a kereső lehetővé teszi, hogy minden szóra, szótőredékre is rákereshessünk.

Az egyházkerületi levéltár anyagát ugyan feldolgozták a kötet összeállítói, azonban az egyes egyházközségeknek a helyszínen őrzött iratanyaga átnézése egyelőre nem volt megoldható. Ez a hatalmas munka a távlati tervek között szerepel. Reméljük, hogy belátható időn belül az 1760 utáni időszak adattára is elkészül. A bevezetésben a kötet egyik szerkesztője, *Köblös József* azt közli, hogy folyamatban van az 1760–1848 közötti időszak föltárása, s a távlati cél az adatbázis 1920-ig történő bővítése. Hasznos lenne, ha a többi egyházkerület is a dunántúli kötettel egyező rendszerű adatbázist jelentene meg, ami igen sokat segítene, nemcsak az egyháztörténészeknek. Az 1943/44-es lelkészi adattár számítógépes elérhetősége legalább ilyen súlyú feladat.

Bizunk benne, hogy ehhez lesz erő, lelkesedés és pénz is. Az államnak az eddigénél jobban kellene támogatni az egyházi gyűjteményeket (s persze az egyházakat

is), hiszen 1945 után diktatórikus eszközökkel elvették az egyházaktól anyagi alapjukat, s azóta teljesen kiszolgáltatottak a mindenkori politikai hatalomnak. Az egyház támogatása nem hitbéli kérdés, hanem, az egész társadalom, az egész ország érdeke. A diktatúra ebben a tekintetben is olyan bűnököt követett el, amelyek jövőtéléhez generációk megfeszített munkájára lenne szükség. Csakhogy 1989 óta feltűnően lassan haladnak a dolgok, s mivel az egyházak személyi „megtisztulása” is csak felemásan történt meg, a helyzet egyelőre nem sok derülést ad okot. De éppen ezért minden nagyszerű eredménynek igencsak örülünk kell. Nem szabad megfedelkednünk azokról, akik ennek a nagy munkának részesei voltak: anyaggyűjtésben és feldolgozásban *Hudi József, Köblös József, Kránitz Zsolt*, technikai szerkesztés terén *Mezei Zsolt*, a szerkesztés munkáját *Köblös József és Kránitz Zsolt* vállalták.

(Pápai Református Gyűjtemények. Pápa 2009.)

Csorba Csaba

KRIZSÁN ANDRÁS – SOMOGYI GYÖZŐ:

A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészete

Gulácsi Aurélia szerkesztésében jelent meg a 109 oldal terjedelmű, 306 képet tartalmazó kötet, amelynek szerzői: *Krizsán András* építész-író és *Somogyi Győző* festőművész-grafikus. A kötet két nagy egységre tagolódik: az első, mintegy 44 oldal terjedelemben tartalmazza a szöveges részt, míg a második 59 oldalon a rajzokat közli. Ezt követően az ajánlott és felhasznált szakirodalom listája olvasható, majd angol és német összefoglaló, végül pedig mindazon támogatóknak a felsorolása következik, akik a kötet megjelenéséhez hozzájárultak. 22 személy, intézmény, vállalkozás és önkormányzat neve és címe szerepel itt támogatóként, akiket külön köszönet illet önzetlenségükért, áldozathozatalra való készségükért! A kötet melléklete egy rendhagyó térkép, amely úgy ábrázolja Salföld utcáit, lakóházait és középületeit, valamint közterületen álló szakrális emlékeit, hogy a szemlélődő számára meglevenedik a falu. Utcai mint a gyöngyosorok, épületei pedig gyöngyszemekként omolnak a szemlélődő elé, a harmonikus oromdíszek külön-külön ékszereket jelentve, szabálytalan kövekből felhúzott kerítései mediterrán hangulatot ébresztenek, árszatanak, míg utcáin vagy a falu szélén álló fészületei az idő korlátai közé fogott időtlenséget sugározzák, elgondolkodtatva a halandót a kronos és kairos távlatain. *Somogyi Győző* így látja és látattja a falut. Aki egyszer rátekint erre a térképre, már soha nem fog másképp emlékezni Salföldre! „Egy művész szemével, egy tudós aprólékosságával és egy amatőr utazó tapasztalataival gazdag rajz” (*Dvorszky Hedvig*) ez a település egészéről.

A kötet címlapjáról a szentbékáliai Istvány-ház tekint ránk gazdagon ékített oromzatával. A szöveges rész, amelynek szerzője *Krizsán András*, a „*Magasba emelt táj*” alcímet viseli. Ezen belül 15 kisebb fejezetet különíthetünk el úgy, hogy azok egymásba kapcsolódnak és mintegy előkészítik a képek útját. Hiszen szó és kép megerősítik, kiegészítik egymást, egyszerre nyújtják a látványt, de a képzeletet megmozgató, építő ékkövek formagazdagságában való elmerülés lehetőségét is, amelynek oly nagyon híjával van a jelen ifjú nemzedéke. Az első három fejezet „*A hely szelleme*”, a „*Kötenger*” és „*Élet a kövek között*” címetek viseli, bennük azt a ter-

mészeti környezetet tárja *Krizsán András* az olvasók elé, amelyben évszázadok, sőt évezredek folyamán élet született és ez az élet maradádnak bizonyult itt, alkalmazkodott az éghajlati, a talajadottsági és minden, a természet által kínált lehetőségekre úgy, hogy nemcsak a maga hasznára fordította azt, hanem jó gazdaként hűségese sáfárává is vált mindennek, megtartva a Teremtőnek a művelésre és őrzésre vonatkozó parancsát. A következő fejezet a „*Hajdan volt kerek világot*” idézi meg, rámutatva a térség összetett társadalom szerkezetére, vallási sokszínűségére, amely nyilvánvalóan a kultúrában is nyomot hagyott. A jelenlegi, gyakran siralmas állapotokat idézi a „*Ki húzza meg a harangot*” című fejezet, hisz nem elegendő csupán csak a természet megóvása, ha az itt élő ember nem élvez védelmet, nem biztosítanak számára megélhetési lehetőséget, holott ez a föld, ez a szőlő-és borgezálkodás számára áldott terület mindezt biztosítani tudná, ha megfelelő támogatást élvezne a tájban lakó, azt művelő ember is. Ezt követően tér rá az építész-építőművész-író magára a tájba simuló építészeti lényegére, ennek jelentésére és jelentőségére, rámutatva arra a harmóniára, amely ezeket az épületeket jellemzi, amelyek a táj kinálta és nyújtotta lehetőségekhez alkalmazkodva egy sajátos falu-és utcaképet hoztak létre, olyan lakóépületekkel, szőlőbeli építményekkel, gazdasági melléképületekkel, amelyek lakhatók, élhetőek voltak, a család létszámának megfelelően alakíthatók, minőséget, időtállóságot jelentők, amelyek nemzedékek számára emeltek, dacolva a múlt idővel, szilárd alapokra helyeztetve, szilárd kőfalakkal megerősítve. A „*Tájba simuló építészeti*”, az „*Otthon lenni a világban*”, a „*Térbeli melódiák*”, a „*Sárból, kőből boltszivárvány*”, a „*Házak koronája a kémény*”, az „*Utacára néző szemek*”, a „*Vakolatihívek*” című fejezetek úgy mutatják be a tájban értelmezett Balaton-felvidék hagyományos építészeti jellemzőit, hogy a telek, a telken álló épületek, épületegyüttesek és a lakóházak minden jellegzetességére kitérve, az egyes építészeti elemek összhangjára rámutatva, felhívja a figyelmet minden apró részletre és alkotóelemre, amelyek együtt harmonikus, élhető-lakható házakat alkotnak/alkotnak, amelyeken nem lehet fölösleges elemekre rátalálni, amelyeken az összhang uralodik és ez meghatározójává lett a tájnak, a településnek, az itt élőknek, nyugalmat, örömet, szépséget, békét árasztva. Élő és személyes emlékek, történelem, hagyományok gazdagsága tárul fel a sorok nyomán, megmutatva a tájban élő ember szellemiségét, rávilágítva sokszoros kötődésére a természethez és történelméhez, nemzedékek során át megőrzött, bár megkopott hagyományaihoz, összességében a hely szelleméhez. Megismertem a Szerző a lakóépületek szerkezetével, szerkezeti elemeivel, de úgy, hogy miközben pontos műszaki szempontokra mutat rá, felhívja a figyelmet arra a harmonikus egységre, amely az épületelemeket együttesen jellemzi és amelyet kőbe zárt költészetnek, kőbe zárt dallamoknak nevezhetünk. Miközben a tornácok változatos megjelenéséről ejt szót, azoknak rendkívül célszerű, hasznos voltára is rávilágít. A falakról, tetőszerkezetekről, héjazatról szólva a falazás lényegét is ismerteti, továbbá az ácsmunka bonyolult tudást igénylő mozzanatait és a tetőfedés változatainak praktikumát. Aki felülről tekint le ezekre a falvakra a bennük meghúzódó hagyományos építészeti emlékekre, azt lenyűgözi a kémények csodája, gazdag formakincse. Róluk szólva a tűzölőrendezések és a füstelvezetés változatait sem hagyja figyelmen kívül a Szerző, kitérve korszerűsítésükre,

amely a bennük élők mindennapjait könnyítette meg. Végeztél az ajtókat, záratok, ablakokat veszi sorra, ki-
térve a kőbástyákra, amelyek sajátos hangulatot sugáro-
znak ezekben a falvakban. A „*Vakolathimek*” című feje-
zet végigvezeti az olvasót egy képzeletbeli úton, amely-
nek során az épületek külső megjelenésének legszembe-
tűnőbb területe, a vakolatdíszek tárulnak fel. Rendkívüli
találékony, elképzelhetetlen gazdagság és változatos-
ság a jellemzőjük. A nagy művészeti stílusok jellege-
teiségeiből mind-mind megőriztek valamit, az anyag ki-
nálta lehetőségnek és a közösség ízlésének, valamint a
mesterek tehetségének megfelelően alakítva, formálva,
megfogalmazva azokat. Ennek szerves folytatása a
„*Malterművészet*”, amelyben az építész kerekedett az
író fölé, pontos útmutatást adva ezeknek a vakolathí-
meknek elkészítéséhez, a létrehozásukhoz szükséges
munkához. Végeztél az utolsó két fejezet egyikében
„*Újjászületés*” címmel ezeknek az épületeknek, épület-
együtteseknek a megmentéséről, megőrzéséről, újjászü-
letésük lehetőségeiről és nem utolsósorban lakhatóvá té-
telükről fogalmazta meg gondolatait, a mai igényeknek
megfelelő belső átalakításuk mikéntjéről szól, megszive-
lendő módon, ugyanakkor valódi gyakorlati útmutató ez
egyszerre, segítve, előmozdítva az értéktentést és vele
az értékeremtést. A végső „*Ellenállni az időnek*” cím-
mel hangzik el, elgondolkodva és elgondolkodtatva azon
a tényen, hogy a hagyományos életforma visszafordítha-
talan megszűnésével milyen sors vár a népi műemlékek-
re. Ugyanis reálsan látni kell, hogy nem elegendő győ-
nyörködni bennük, a magukban hordozott költészetet
érezni, erre a figyelmet felhívni, hisz miként az ember,
az általa alkotott, életének keretét adó és számára
védelmet jelentő hajlékok is romlandóak, az időnek, a
természet törvényeinek csak ideig ellenállók. Javításra,
gondozásra, megújításra szorulnak, amit csakis olyan
személyektől, családoktól, közösségektől lehet elvárni,
aki vagy akik a helyi sajátosságokban létez meg nem
talált értékekre lelnek, ami vonzóvá lesz számukra
annyira, hogy a helyiek helyben maradnak, az ide érke-
zők pedig letelepednek itt, megtalálva a megélhetés for-
rását is. Mindezekhez azonban segítségre, támogatásra,
biztatásra van szükség és akkor ezek az építészeti emlé-
kek nem csupán hírvivők vagy múzeumi épületegyüttes-
ek lesznek, megmutatva a hozzájuk kötődő hagyomány-
os életformát, hanem újra élettel megtöltött hajlékok-
ká válnak, amelyekben élni lehet és amelyekben jó élni.

A kötet második nagy, külön egységnyi, de az írott
szóval szervesen összekapcsolódó része a Somogyi Győ-
ző festőművész által megrajzolt „*Balaton-felvidéki kép-
tár*”. Ezek a képek, rajzok bemutatják a tájat, a táj növény-
zetét, a tájba illeszkedett, abba belesimuló falvakat, ben-
nük a hajlékokat, szőlőhegyi pincéket, prэшázakat, a
templomokat, kápolnákat, útmenti feszületeket, harang-
lábat, mindent, ami az épített környezetet jelenti és szük-
séges ahhoz, hogy az ember igazán otthonra leljen, ott-
hon érezhesse magát a természet-adta, Isten-teremtette
világban. A hegykoszorú itt nemcsak természeti kincs,
hanem történelmi örökség is, hisz benne, csücsön vagy
lábánál, jelenlévő ma is a múlt. A házak nemcsak mint
épületek jelennek itt meg, hanem mint művészeti alkotá-
sok és a magas szintű mesterségbeli tudás példái, tanúi,
emlékei, hisz a vakolatdíszek rendkívüli nagy száma, for-
magazdagsága, változatosága, mivisége és a fantázia
származásáról, az alkotások időtállóságáról, alkotók és
megrendelők ízlésének kifinomultságáról vallanak. A
növényzet, a kerítések építőkövei és kőbástyái, az utcák

kanyargása, a föld felszínéhez való alkalmazkodása
semmivel össze nem hasonlítható mediterrán hangulatot
árasztanak. Jó elmerülni ebben a látványban, megidézve
a hajlékokat építetők, a kerítéseket megrakók, a pincé-
ket, prэшázakat használók, a falvakban élők, a kincseket
megőrzők és továbbadók emlékét. A templomok a tem-
plomdombon, a kálvária kápolna vagy a faluban megbú-
gó kicsi istenháza, az útmenti feszületek mind-mind arról
árulkodnak, hogy az itt éltek és itt élők számára fontos a
lélek gondozása is, azért teremtettek szakrális tájat, szak-
rális tereket. Vajon hányan koptatták ezeknek a tem-
plomoknak köveit, ki mindenki ült padjaikban az évszázad-
ok során, hány lelkipásztor pásztortolta a nyáját, hirdette
itt Isten Igéjét, mutatta be az áldozatot és mi mindent ál-
doztak hívei azért, hogy ezek a lelki élet ápolására, az
Úrral való szorosabb kapcsolat éltetésére szolgáló hajlé-
kai hitüknek, megmaradjanak, hirdette mindenkor az ör-
zőknek egyházukhoz való hűségét. A templomok tornyai
mellett különleges szépséget nyújtanak az ég felé törő
kémények. Ezeknek játékosága, sokfélesége valami kü-
lönös alkotó gondolatokról árulkodik. Minden, ami So-
mogyi Győző keze nyomán megjelent, megelevenedett,
élettel telített lett és a szavak mellett szó nélkül szólalt
meg, kiegészítve a leírtakat, ékes-himes szóra bírva
mindazt, amit ez a varázslatos vidék hordoz. Így egészí-
tik ki egymást szavak és képek a felfedezés élményét ki-
nálván olvasónak, nézelődőnek, szemmel, szívvel befoga-
dónak. Természeti és történelmi értékek állnak előttünk
a táj arculatának sokféle vonását, változását együtt őrző
és megmutató tükrében. Különös, egyedülálló élmény:
egyszerre békeséget, fenséget, szeszélyességet, színek
kavalkádját fekete-fehéren, titokzatoságot, ragyogást és
derűt sugároznak. A tornácok oszlopait nézve halljuk az
onnan elhangzó köszönést, a pincéket, prэшázakat látva
pedig a likas pincékből kiáradó, szívélyes beinvitálás
hangja ér fülünkig, hogy a pince bűvészeiben vagy a vén
diófa, kőtefa alatt álló malomokból megalkotott asztal-
nál egy pohár jóféle bort köszönthessünk az egész esz-
tendőben szőlejeiben munkálkodó gazdára.

Somogyi Győző különlegesen különös jelensége a
magyar közéletnek, művészetnek. Az alkotás létrehozá-
sa számára szent és vallásos aktus – ahogy művészi ars
poeticájában maga megfogalmazta. A paraszti világ, a
falu felé a néprajz, jelszen az Erdélyi Zsuzsa által gyűj-
tött, feldolgozott és közreadott archaikus népi imádsá-
gok fordították. A magyar múlt, a magyar művelődés
iránti valódi keresztény elkötelezettsége legendásnak
mondható. Mind élete, mind művészeete legszebb példája
a hazához, a szülőföldhöz való kötődésnek, hűségnek, –
még ha az választott szülőföld is – a magyar nemzet éle-
te, sorsa iránti felelősségnek, elkötelezettségnek. Szű-
kebben a Káli-medence, tágabban a Balaton-felvidék ér-
tékeinek megmentése érdekében fáradságot nem ismer-
nem ismert, ami példaadó mindenki számára, aki
ezen a nyelvtérleten él vagy élni fog. Művészi munkál-
kodásának értelmét a természetfölkötire irányuló tevé-
kenységben látja – ahogy arról Dvorszky Hedvig művé-
szettörténésznek beszélt. Minden, amit tesz, aktív
evangélizáció, műveivel a jó hírt hirdeti, a teremtett vi-
lág harmonikus egységét. Még akkor is így van ez, ha
időnként apokaliptikus gondolatok árnya vetül a termé-
szeti és a hagyományos épített környezet megővéséért
született egy-egy figyelemfelhívó alkotására. A tájat ma-
radandó élményként ragadja meg, szépségére pedig kö-
zösségi élményként mutat rá – hívta fel erre a különösen

jellemző mozzanatra a figyelmet Somogyi György művészettörténész-műfordító.

Somogyi Győző rajzainak a kötetben látható összesége szívet-lelket melengetően idézi meg a tájat, a Balaton mellékét, ahol „vén tőkének telnek a fűrtők” (Keresztury Dezső), a benne élő, hajlékot építő, értéket teremtő és megőrző emberrel együtt. A képek és szavak nyomán feltáruuló látványt Édes János 1838-ban írt soraival és Eötvös Károly gondolataival tudnám igazán jellemezni:

„Az egész Balaton-tájéka szívemelő, délre a két mér-földnyi széles víztükör, északra a hegyek csúcsáig fölter-jengő szőlők eleven, zöld pártája, az egymást érő faluk, jól készült házaikkal és templomaikkal, a szőlőhegyekkel sűrűn tarkálló csinos borházak hasonlíthatatlan szépségű kilátást mutatnak...” (Édes János: Utazás a Magyarhon szobos vidékein. Társalkodó 1839. 8.)

„A Balaton ábránd és költészet, történelem és hagyomány, édes-bús mesék gyűjteménye, különös magyar emberek ősi fészke, büszkesége a múltból s ragyogó reménység a jövődre...” (Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül I-II. Bp. 1901.)

Adja Isten, hogy úgy legyen, amihez a szerzőpáros, Somogyi Győző és Kriszán András könyvükkel hozzájárultak, értékeket mentve, értéket teremtve, az öreg Kós Károllyal szólva: „Ami keveset tudok apáink építéséről elmondottam. Azért, hogy lássa, aki akarja, hogy mit csináltak ők másképpen mint más nemzetek, hogy apáink másképpen éltek másképpen laktak másképpen építettek mint mások. Hogy tehát a mi apáink nemcsak a maguk eszével gondolkoztak, de a maguk esze szerint éltek és dolgoztak is. És talán nem is olyan rosszul!” (Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal Bukarest, 1978.)

Egy rekviemnek induló kötet a déli tájakból áradó örömmel, jövődőt formáló reménységnek hirdetője lett. Hamvas Béla öt génuszának egyike ez, szívünkhöz, lelkünkhöz talán legközelebb álló, ahol „A napfény fehérebb, majdnem olyan fehér, mint a Földközi-tenger fölötte. A színekről a köd eltűnik és jobban világitanak. A tárgyak körvonala élesebb. A légkör, mintha elektromosabb lenne... A fény az embert is átsugároztat, a dolgokba is bevilágít és a gyümölcs íze is világosabb... Itt tenyészik a déli növény, a gesztenye, a repkény, a füge, a szőlő...” (Hamvas Béla: Öt génusz és A bor filozófiája. Életünk könyvek 1988. 9-10.)

Mivel ad többet ez a könyv az eddigiekénél? – tehetjük fel a kérdést. Annnyal, hogy benne a bölcsész: néprajzkutató-történész, a mérnök, az építőművész és a festőművész egyszerre szólal meg, teljes összhangban és nem csupán megmutatja a múltat, a hagyományost, hanem a jövődőt távlatait, lehetőségeit is feltárja, megrajzolja. Köszönet az alkotóknak és köszönet a könyvet megjelentető Cser Kiadónak, külön köszönettel a szerkesztő Gulácsi Auréliának, továbbá mindenkinek, aki valamivel hozzájárult megjelenéséhez.

Külön köszönet illeti a bortermelőket, bors gazdákat, akik vendégül látják a könyvbemutató résztvevőt!

Értő figyelmükbe, megbecsülő szeretetükbe, befogadó szívükbe ajánlom tisztelettel és szeretettel ezt a különös élményt, örömet jelentő kötetet! (Cser Kiadó Budapest 2009.)

S. dr. Lackovits Emőke

SKULTÉTY CSABA:

Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában

Újabb hiányt pótló könyvvel leptem meg a kárpátaljai magyarság élte iránt érdeklődő olvasókat *Skultéty Csaba*, aki kitartó hűséggel és elkötelezettséggel harcol azért, hogy megismertesse szűkebb pátériája trianon utáni keserves történetét.

A szülőhely Nagykapos, azután Késmárk, ahol a gimnáziumi éveket töltötte, és Ungvár is meghatározó nyomot hagyott benne, s amikor kalandos úton nyugatra, majd később a Szabad Európa Rádióhoz került, külpolitikai kommentátorként a kisebbségekbe kényszerült magyarok szószólója lett. 1987-ben, egy Pax Romana Konferencián ismerkedtünk meg, s a közös érdeklődés szimpátiát, barátságot teremtett közöttünk. Azóta kísérlem figyelemmel magyarság-szolgálatát.

A Szabad Európa Rádiónál nagy volt az óvatosság kisebbségi ügyekben. Skultéty Csaba ennek ellenére, ahol csak lehetett, beillesztette a témát külpolitikai kommentárjaiba. Magyarország akkoriban még kevésbé foglalkozott ezzel a témával – Kárpátaljával pedig egyáltalán nem. A téma annyira ismeretlen volt, hogy a nyugati magyarság körében is tartott valódi adatokon alapuló előadásokat a kárpátaljai helyzetről, és előadásával végigjárta Nyugat-Európa legtöbb nagy városát. Az első, lugánói előadás lett a rádióban elhangzó Kárpátaljáról szóló sorozatok elindítója.

Több évtizedes rádiós munka után Budapestre költözött, s azóta járja az országot, sőt a Kárpát-medencét, előadásokat tart, újságcikket, tanulmányokat, könyveket ír. Ez a legújabb kötet az elkötelezett, alapos felkészültségű újságíró különböző műfajú írásait tartalmazza. Bámulatos, ahogy még Münchenben megszervezte a kárpátaljai újságok folyamatos beszerzését. Ezért történetelt a különös dolog, hogy később a Széchenyi Könyvtár a Nyugat-Németországban élő Skultéty Csabától jutott hozzá a kárpátaljai újságokhoz.

Ahogy teheti, felkeresi gyermek- és ifjú kora fontos állomásait. Olyan empátiával és szakértelemmel ír a legkényesebb témákról is, hogy a legmagasabb fórumokon kellene tanácsait, tapasztalatait meghallgatni. Benesről például ezt olvassuk: „*Neve Trianon követően hamar fogalomává vált, diákként én ezt márt felvidéki gimnazista, a levegővel együtt, amelyet beszívtam, megkaptam. A csehszlovák állam egyik alapítójaként gátlást nem ismerő, eszközeiben nem válogató, minden emberi szempontra, vagy tisztességre fitymát hányó, ilyen szellemet népére is sugárzó politikus jelképe lett. (...) Államalapítói feladatának tekintve, hogy elősegítse és figyelje az új Szlovákiánál is ismeretlenebb keleti tájak birtokbavételét.*”

Legszívesebben minden írásából mazsoláznék, olyan igaznak érzem mondanivalóját. E helyen azonban csak felsorolhatok néhány címet a gazdag választékból: Kárpátalja és a kárpátaljai magyarok, Benes és Kárpátalja, Kárpátalja története szovjet tálalásban, Viszontlátás Kárpátaljával, Nagykapostól a Szabad Európa Rádióig, Ravasz László és szovjet Kárpátalja, A Szabad Európa Rádiótól az Ung partjáig.

Jó szívvel ajánlom olvasásra Skultéty Csaba könyvét mindazoknak, akik szeretnének többet – s főként igazat – tudni egy nyugati magyar rádiós munkájáról s a kárpátaljai, felvidéki magyarságról. Befejezésül egy vele készített interjúból idézek: „*Négy évtizedes nyugati publicisz-*

tikai munkásság és tapasztalat után hazatérve, úgy érzem, hogy feladatomban, mi több, személyes kötelezettségem van. (...) Gondolatvilágomban az élen az a magyar nemzet: áll, amely kisebbségi életre kényszerült. Én magam ebből jövök és – ha más formában is – Nyugaton ugyancsak kisebbségként életem. A Kárpát-medence minden sarkában jártam és járok, de Budapestről is tenni igyekszem, amit tehetek.

(Kairosz Kiadó, Bp. 2009.)

Zika Klára

KISS ERIKA:

A Fecske-malom története 1882–2009

A XVIII–XIX. században szinte minden településen működött malom, a nagyobbakban több is, országosra vagy 20 ezer. Az őrlés nehéz feladatát a lehetőségektől függően vízimalomban, szélmalomban, vagy éppen szárazmalomban végezték. A XIX. század közepén találtak először igazi versenytársra, amikor megjelentek és rohamosan elterjedtek a gőzmalomok. Ez akkora technikai lépés volt (s érdekes módon nagyjából szinte egy időben zajlott le), mint pl. a lovas szekérről a vonatra történő átállítás. A jászberényi malmok is ezen az úton jártak.

A XIX. század második felében létesített gőzmalomok – ahogy nevezték műmalomok – már nem csak technikailag jelentettek újdonságot a városban, hanem velük együtt új tulajdonforma is megjelent, ezek ugyanis a városi tulajdonú vízimalmok mellett magántulajdonban működtek. Ipari létesítmények, az ekkora méretekhez nem szokott helyiek számára ezek már gyárak voltak. Valóban, bennük a korukban a haladást jelképező gőzgépek adták az energiát, az őrlést – az addig használatos malomkövek helyett már – hengerszékék végezték. A működtetésüknek már nem volt feltétele a vízikerek felöltésére visszatérő víz megléte, a gépek folyamatos működést, nagyobb termelést, szabályozottabb minőséget eredményeztek.

A város első gőzmalma 1873-ban kezdte meg a működését, s utána másodikként 1882-ben a Fecske János helyi földbirtokos által létesített malom. A század végén a városban már három gőzmalom és egy – szinte csodálatos módon 1940-ig működtetett – vízimalom elégítette ki a városi és környékbeli lakosság őrlési igényét.

A hely- és ipartörténeti bevezető után bontakozik ki a kötet tartalma: a Fecske család története, és vele együtt a családi tulajdonú malom története. Levéltári kutatásból származó adatok, fennmaradt családtörténeti iratok, visszaemlékezések, a helyi sajtó korabeli színes anyaga adja ehhez a forrásanyagot. De igen fontos dokumentum volt az a családfá, amelyet az egyik leszármazott hosszú évek kutatómunkájával rajzolt meg, elsősorban is a malomalapító és a működtető családtagok szemszögéből, 1721-től a XIX. század végéig született gyermekekig. A családfakutató a jászok fiúági öröklési rendjét messzemenően figyelembe véve elsősorban is a férfiak leszármazását kutatta, a lányokét már kevésbé.

A malomalapító Fecske János, majd a vállalkozást továbbvivő ifjabb János is városi virilis képviselő volt, közügyek képviselője és intézése is vállaltó lokálpatrióta. A malom működtetése mellett több más gazdasági vállalkozásban is részt vettek, sőt a város számára nagyfontosságú fürdőt és a még fontosabb villanytelepet is a

család alapította és üzemeltette. A gőzmalomhoz kötődő gőzfürdő, amelynek fizet egy frissen fűrt artézi kút adta, 1896 eseménydús esztendejében gőz-, kád- és gyógyfürdőként nyílt meg. A gőzmalom energiafeleslege szinte kínálta a vállalkozó kedvű tulajdonosának a komplex energiafelhasználást, s a fürdő mellett 1904-ben villanytelepet létesített. A városközpont utcáinak közvilágítása, a számtalan köz- és lakóépület innen kapta az elektromos áramot egészen 1928-ig, amikoről a város az országos hálózatra kapcsolódott.

A családi vállalkozások mellett a források adta lehetőségeket messze kihasználva a család életéről több fejezet is szól. A malommal egybeépített hosszú utcafrontú – 12 ablakos – polgárház a Fecske-család otthona, vállalkozásainak bázisa volt. Sajátos hangvételűek ezek a részek, a visszaemlékezések, a történetek és emlékek, de a kutató források is sajátos személyi történetű alakulnak. A korabeli város társadalmi és kulturális élete is megjelenik, a benne mindenkor érdemi szerepet vállaló családtagokkal. Az 1930-as évek gazdasági válsága a családi vállalkozásait sem kímélte meg, s a fürdő, de a villamos áram szolgáltatás is egyre több veszteséget halmozott fel, amit bérbeadásuk sem oldott már meg.

A vállalkozás sorsa a második világháború és a követő évek eseményei, majd az 1949-ben történt államosítás során pecsételődött meg. A malom, de a családi szövegírások miatt is Fecske-családot kuláknak minősítették, otthonuk elhagyására kotelezték őket és „kitélepítették” – Jászberénybe, egy másik kulák családhoz. A nehéz körülmények között, de méltósággal csendben töltött további életútjukat, melynek végén a népes család férfiága is kihalt, a visszaemlékezések rajzolták meg.

A Fecske-malom története azonban folytatódott tovább, 1950-től állami kézben, ekkortól már csak egyetlen jászberényi malomként. A korszak levéltári dokumentumaiból volt megrajzolható az 1950-es évek története, közte az 1955–56-ban kezdett jelentősebb fejlesztés, majd az 1980 táján történt modernizálás, az üzem egészét átalakító rekonstrukció. Eltűntek a Fecske-malom idejéből megmaradt utolsó gépek, berendezések és eszközök, mára mindössze egy régi szerszámos láda, egy gabonamérő véka, valamint a szép öntöttvas fedéltartó oszlopok közül egy darab maradt emlékl.

Külön fejezetbe ismerkedhetünk meg a malom régi fázisra bontható működési elvével, magával az őrlési folyamattal. Szerzőnk még szinte az utolsó pillanatban, a malom 2009-ben történt bezárása előtt végigjárta a malmot a pincétől a padlásig, s a látottakat tanulságosan és élményszerűen adja közre. Az év fordulatot hozott a jászberényi malom életében. A több mint 125 éves Fecske-malom a funkciót váltó és beépülő városközpontból költözni kényszerült, s ekkor be is szüntette működését.

A helyi Szatmári-cég új, nagy és korszerű malma a város külső részén épült fel. Modern technológiája, gazdaságos üzemmenete, termékeinek minősége már a XXI. század elvárásainak és követelményeinek is megfelel. A malomtörténet végén szereplő mindössze három oldalnyi reklámszerű cégismertetője – annak ellenére, hogy a kötet legnagyobb szponzora volt – a hazai céges kiadványokkal ellentétben elegánsan visszafogott.

A kötet utolsó fejezete egy érdekes helytörténeti adatkár. Hasznos, gazdag fényképmelléklettel ellátott gyűjtemény a város múltjának, kiemelkedő emlékeinek megismeréséhez. Kissé kilóg ugyan a malom-, család-, és cégtörténetből, de szerzőnk ezt már más helytörténeti mun-

kájában is „elkövette”. Így a legújabb kutatások anyaga sem vész el, nem fajsúlytalan vagy elérhetetlen helyen kerül közlésre, hanem éppen egy jászberényi történet becses tartalmú és méltó formájú közreadásakor.

(Jászberény, 2009.)

Bencze Géza

KISIDA ERZSÉBET:

Felvidéki harangszó. Kincsesládikánk.

Mivel jómagam is a Felvidék-széléről származom, természetesen mindig azonnal fölfigyelek a tájegységet megjelölő szóra, bárhol is látom. A címlap színes fotóján Krasznahorka várának jól ismert képét pillantottam meg, előterében pedig egy parasztszaládnak (apa, anya, két gyermek) 1920-ban, az USA-ban készült képe. Aztán belelapozva a könyvbe a belső címlap előtti oldalon már láttam, hogy a szerző 1942-ben született Viszlón. A hátsó borítón úgy olvashatunk a könyvről, hogy „A Bódva-völgy (rövid o-val írva!) emlékezte egy csodálatos időutazás is egyben...” A falutörténetben is rövid o-val írva olvassuk a Bódva nevét. A címlap annyiban meglepésztő, hogy bizony a gömöri Krasznahorka igen csak messze esik borsodi Viszlótól, Torna vára sokkal közelebb van hozzá. Igaz, talán nem annyira ismert, vagy nem volt a kiadónak látványos képe róla, de így a címlap bizony így meglepésztő. Kár, mert a könyv tartalma talán nem szorulna ilyesfajta reklámra.

Tehát az első benyomásom a kötetről „vegyes” volt, ahogy mondani szokás. Aztán elkezdtem olvasni. Falutörténettel kezdődött. Nagy megkönnyebbülésemre nem különféle monográfiákból, adattárakból és cikkekből összeollózott adathalmazt találtam ebben a fejezetben, hanem rövid, afféle „mesélős” (azaz olvasmányos), korántsem tudalékos krónikát, ami csak annyi adatot tartalmazott, amennyi feltétlenül szükséges, hogy fogalmunk legyen arról miféle település is az a Viszló. Aztán következik öv. Kisida Istvánné elbeszélésében, milyen is volt a családja apai, anyai ágon, a férje ágán. Persze a nagymamától és más rokonoktól hallottak is beépülnek a kötetbe, egységes egészé formálva. A család mögött meg-elevenedik a falu, a hagyományaival, változásaival. Betekinthetünk, milyen volt az „amerikás” élet, és hogyan lehetett szorgos munkával megalapozni az itthoni életet.

A kötet legfőbb értéke, hogy aprólékosan leírva meg-tudhatjuk, milyen volt a hagyományos falusi élet. Milyen épült a ház, hogyan művelték a földet, hogyan foglalkoztak a jószággal. Mi volt a férfi dolga, mi volt az asszonyé, hogyan nőttek bele a munkába és fiú és leány-gyermekek. Megismerhetjük a tevékenységek helyszí-nét, s azt is, milyenek voltak a hétköznapiak, hogyan folyt az élet reggeltől estig. A munka mellett részesei lehetünk az ünnepeknek is. Az utolsó fejezetekben az édesanya mesél asszonyéletéről, asszonysorsáról. Füg-gelékben vöfélyversek olvashatók.

A büntetőbíró, iskolajogász, majd ügyvéd Kisida Erzsébet végtelen türelemmel faggatta ki édesanyját és családját a múltból, s gyűjtötte össze a saját emlékeit is. Időben tette, mert édesanyja 2005 decemberében elhunyt, csaknem 95 esztendősen. A könyv megjelenését tehát már nem érthette meg. Kisida Erzsébet már hosszú ideje gyűjtötte faluja és családja emlékeit, pályázati anyagai ott találhatók a miskolci Herman Ottó Múzeum gyűjte-

ményében (Rémiás Tibortól tudom), valamint a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában. Így kerek egészé formálva válik azonban igazán közkinccsé. A Kráter Kiadó elévülhetetlen érdemeket szerzett e kötet megjeleneté-sével.

Aki kíváncsi a hagyományos paraszti életre, az eddig is sokféle könyvet vehetett a kezébe, monográfiákat, út-mutatókat, szociográfiákat egyaránt. De ez sajátos jelle-gű híradás, olyan részletességgel ismerteti meg a min-dennapokat. Bizony érdemes lenne belőle filmet, sőt akár filmsorozatot is készíteni. Már igencsak ideje lenne, hogy ne csak az amerikai, angol, francia, olasz életet be-mutató hosszú szappanoperákon nőjenek föl nemzedé-keink.

A Hernád-völgyének népelete is sok tekintetben ha-sonló volt, mint Viszlóé. Gyermekkorom nyarait a rokon-nál (Hernádnémetiben) töltve számomra mindig a legnagyobb ünnepek a kenyérsütés volt. Lássuk, hogyan történt a kenyérsütés Viszlón: Hétfő volt a kenyérsütés napja. Vasárnap, vécsernye után hazaérve gondosan ke-zet mosott a gazdaasszony, bevitte a pitarba a tekenő-lábat, rátette a tekenőt, a komorából kihozta a gyűrőtáb-lát meg a kovászt. Gyűrősürcöt között maga elé, aztán szakajtónként behordta a lisztet. Hat szakajtó lisztből nyolc kenyér sült. A tekenő egyik végébe átszítálta az asszony a lisztet. A legfinomabb „első lisztből” készült a sütemény meg a kalács, a „második lisztből” a kenyér, a „harmadik liszt volt a leggyengébb minőségű (korpás liszt). A lisztesládának három része volt, külön rekeszt mindegyik lisztféléseknak.

A tekenőben kis gödröt kellett fűrni, s beleöntve a meleg vizet, ebbe lehetett belemorzsolni a kovászt meg az élesztőt. Kovászolólapáttal kellett aztán elkeverni, összedolgozni a lisztet meg a vizet, lágyra hagyni a tész-tát. A kovászolólapátot keresztbe téve a tekenőn, abrosszal letakarták, hogy ne fázzon a kovász.

Másnap reggel, miután a gyermekek elmentek az is-kolába, kezdődött meg a sütéssel kapcsolatos munka. „A kemencébe begyújtottam, vizet tettem a tűzre melegedni. Utána gyűrősürcöt kötöttem magam elé, alaposan meg-mostam a kezem... Amikor kibontottam a kovászolást, azt figyeltem, hogy a kovász mennyire kelt meg. A liszt-be lyukat fűrtam, egy marék sót tettem bele... Meleg vi-zet, de nem forrózt öntöttem a lisztbe, dagasztani kezdtem a megérett kovászt a lisztel meg a vízzel. Két oklóm-mel dagasztottam a család kenyérét. Igen nehéz munka. Hányszor beleizzadtam?! Legalább egy fél órán át kell dagasztani a kenyéret, de inkább hosszabb ideig. Addig kell dagasztani, amíg a tészta a kezemtől el nem válik. Ekkor a kidagasztott tésztát meglisztettem, abrosszal le-takartam, fejelet tettem rá, hogy a melegben megkeljen a kenyér. Kelni hagytam úgy egy vagy másfél óráig... mentem a kemencéhez. Akkorra már leégett a tűz... Szénvonóval szétlöktem, hogy az egész kemence alja melegedjen át. Visszamentem a tekenőhöz. A szakajtó-kat meglisztettem, sorba raktam az asztalon. Kibontot-tam a tésztát, kiszaggattam a kenyereket. Leszakítottam a tésztából olyan jó kétmaroknyit, olyan egy kenyérnek valót. A tekenő sarkába lisztben megpörgettem, betettem a szakajtóba... Amikor végeztem a kenyérszaggatással, letakartam a szakajtókat, hagytam egy kicsit pihenni a tésztát. Megint a kemencéhez mentem. A korábban szét-lökött tüzet szénvonóval összehúztam a kemence szájá-hoz. A tekenőben maradt tésztából, a „maradékából” lán-gosokat nyújtottam, vittem a kemencébe megsütni. A tűz

mögött csak néhány perces sütésre volt szüksége a vékonyra sikkalt (nyújtott) tészának. Amikor „megkapta a láng”, megpirosodott, akkor vettem ki a kemencéből. Megsöpöríttem az alját taju (toll)-söpörővel, utána megkentem, rendszerint olajjal. Tányérral az asztalra tettem. Kenyérsütés reggelén mindenki ezt a kenyérlángost ette, meg tejet itunk hozzá. Ezek a lángosok olyan nagyok szoktak lenni, mint a kenyérsütő lapát, de frissiben, melegen 3-4 kenyérlángos úgy elfogyott, hogy észre sem vettem... A kemence ne legyen se forró, se elhűlően lévő – így tanított anyám. Gyorsan egy tálba vizet készítettem magamnak a kemencepadkára. Vittem a két karomon, magamhoz szorítva a két szakajtót. A kenyérsütő lapát szelét a kemenceajtónak támasztottam, ráöntöttem a szakajtóból a tésztát. A tetejét a vízbe mártott kezemmel lesimítottam, keresztet vettem rá. Betettem a kemencébe, hátra, baloldalra. Szépen, lassan, óvatosan kihóztam a lapátot a kenyér alól. Vettem elő a következő szakajtót. A másik mellé tettem a kemence lapjára ezt a kenyeret is. A következő szakajtókat a gyerekek egyesével hordták, én nem mozdultam el a kemence mellől. A hátsó sorba három, a középső sorba is három, az első sorba, a tűz mögé pedig két kenyeret tettem megsülni. Még mindig maradt hely a kemence lapján egy tepsi kalácsnak vagy túrós bélesnek, esetleg süteménynek... A kenyér berakása után, amikor a kemenceajtót bezártam, első dolgom volt, hogy megnézzem az órát. Kétórai sütésre van szüksége a kenyérnek, a kalácsnak másfél óra elég... Két óra elteltével, amikor megsült a kenyér, kenyérsütő vídlával kiszedtem a kemencéből, tajuosöpörővel megsöpöríttem az alját, aztán az asztalra, egymás mellé raktam. A meleg kenyeret sosem szabad egymásra rakni, mert megnyomódik. Amikor egy kicsit meghűlt, megszegtem az egyiket. Csak egy kromkát vágtam le belőle, hogy megnézzem, milyen kenyeret süttöttem... Amikor teljesen kihűlt a kenyér, a komorába, a liszteláda feletti, a gerendára erősített rúdra szerelt polcra felraktuk. Vetőabrosszal takartuk le. Jó szellős hely ez a kenyérnek...”

(Kráter Műhely Egyesület. Pomáz 2009.)

Csorba Csaba

BORZSÁK ENDRE:

Juhászok, betyárok, garabonciások

Minden olyan érték, amely ugyanabban a földben gyökerezik, amelyből származunk, büszkévé tesz bennünket. Megtanít becsülni embert, jellemet, törekvést, munkát. Ezen keresztül pedig önbecsülésre is nevel, és világosan megmutatja számunkra, hogy hol van a helyünk a világban.

A Monoron működő Borzsák Endre Hagyományörző Egyesület, illetve a kiadásban közreműködő Monorért Baráti Kör, és a szerkesztőbizottság tagjai: Laza István, Horváth Mária és Kiss Attila olyan ember életművét tették közkincsé, aki valóban erősíteni tudja a monoriak szülőföldhöz való kötődését és felkelti minden néprajz iránt érdeklődő ember figyelmét.

2009-ben a száz éve született Borzsák Endre tiszteletére, emlékének megőrzésére kiadott kötet a tehetséges néprajzkutató publikált és nyomtatásban először megjelenő írásait tartalmazza. A monori tudós életét a könyv elején található életrajzi vázlatból ismerhetjük meg. Az írásokat követő Függelék pedig keretet ad a könyvnek, amely az életrajzi adatokat kiegészíti a Borzsák Endre

életének, munkásságának megismerését segítő dokumentumokkal, lektori véleményekkel, levelekkel és fényképekkel.

Borzák Endre Györfly István tanítványaként, és ösztönzésére fogott hozzá az egyre fogyatkozó számú magyar juh tartásának vizsgálatahoz, a pástórélet jellemzőinek gyűjtéséhez. A magyar juhtartás kutatása alkotta néprajzi munkásságának gerincét.

A *Juhászok, betyárok, garabonciások* címet viselő tanulmánykötet legterjedelmesebb részében is a juhásztartásról szóló írásokat olvashatjuk. Ezek közül csupán kettő jelent meg korábban az Ethnográfia folyóiratban. Az 1937-ben publikált *Juhhús a népi táplálkozásban* című tanulmányban Pest megyei, főleg gombai és monori adatok szerepelnek. 1964-ben, Györfly István halálának 25. évfordulóján pedig a *Meddőnyáját* bemutató írás látott napvilágot.

A könyv első fejezetének további kilenc tanulmánya most jelenik meg először. A szerkesztők érdeme, hogy a néprajztudomány és a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé tették az eddig kéziratként rejtőzködő írásokat.

Az 1937 és 1940 között végzett néprajzi gyűjtések alapján készült el 1960-ban az *Adalékok a magyar juhtartáshoz* című tanulmány, amelyhez Keszi-Kovács László, Borzsák Endre kortársa, pályatársa írt lektori véleményét. Ebben így értékeli a szerző munkásságát: „Borzák Endre a már korábbi tanulmányában is bebizonyította, hogy a legjobb szakértője a magyar-juh tartásának. Ebben a tanulmányban, ... ismét bizonyoságot tesz anyagismerete bőségéről, megbízható pontosságáról és az általa gyűjtött anyag életszerű, kifogástalan és mindemellett a legmesszebbmenő tudományos igényeket kielégítő interpretáló készségéről.”

Az *Adalékok a magyar juhtartáshoz* tanulmányban Borzsák Endre alapos szakirodalmi körültekintéssel és széles körű gyűjtésére támaszkodva mutatja be a magyar juh tenyésztőhelyét, színét, illetve a rackajuh elnevezés téves tartalmát a magyar nyelvben. A XIX. század végétől szinte általánosan került be a köztudatba a magyar juh megjelölésére használt racka elnevezés, amellyel a népnyelv eredetileg a fürtös magyar juh és a merinó keveredéséből született bárányt jelölte. Az ilyen állaton durva bundája, tökéletlen formája miatt igyekeztek hamar túladni.

Borzák Endre kritikus szemlélete tükröződik írásában is, amikor a hosszas etimológiai elemzés végén élesen jegyzi meg: „... fejedelmi szép állatunk – tanult emberek által leginkább használt három fenti neve: rackajuh, magyar rackajuh, ősi racka – magyarra fordítva ilyenformán hangzik: selejtjuh, magyar rongyjuh, ősi semmirevaló. ... Tegyük pontot a dolog végére azzal, hogy a magyarság ősi soron rackajuhot sohasem tenyészített, mint ahogy kórót és gízgáz sem termelt soha.”

A *Télutó és tavasz a juhnyájak életében* című írás számtalan szépirodalmi szövege is illő részletet tartalmaz. A Szent György napig tartó szabad legeltetés helyszínének bemutatása során szinte megjelenik szemünk előtt a táj: „Míg az erdő, mint mondám, erősen gondolkodva bontakozik ki téli bundájából, addig a kopár puszta, a fölötté megzendülő első pacirtszország rögtön elhalványul a szük napok minden keserű emléke. A bőjti szél parancsára a tél utolsó fehérsége is búcsút vett a haktártól. A hófoltok egyik napról a másikra eltűnnek, s eny-

he szellő hozta pár langyos éjszaka után a juhász kimerészkedik nyájával az erdőből a belső nyomásra.”

Az olvasmányos, szép írások hiteles néprajzi gyűjtésekre támaszkodnak, és a háttérükben alapos szakmai felkészültség áll. Így kapunk képet a kosnyáj életéről, a számar és a komondor nyáj mellett betöltött szerepéről, a fejőakol használatáról.

Ugyancsak a kéziratok anyagból kerültek ebbe a fejezetbe a juhtejt és a juhhús feldolgozásáról, a juhdög nyúzásáról, a juh orvoslásáról szóló írások. A birkagyógyítás és a pásztorszervezet bemutatása után az állattartás másik területe is megjelenik a fejezet tanulmányai között. *A régi istállók élete és a jószág takarmányozása Pest megye északi felében* című írást a Néprajzi Értesítő is közölte 1936-ban.

A gazdálkodás egyéb területeit érintő írások szintén kaptak szakmai figyelmet. *A Monor környéki gabonarakitározási módokról* a Népünk és Nyelvünk hasábjain jelent meg. *A régi tűzhely, ételek, étkezés* című tanulmányt 1941-ben a Néprajzi Múzeum Értesítője közölte, az Ethnographia – Népélet című folyóirat 1937. évi 4. száma pedig *Pákászat Monoron és környékén* című írásnak adott helyet.

Mese és hiedelemvilág címet viseli a könyv második fejezete, amelyben egy mese teljes szövegét, garabonciásokról, kísértetekről, boszorkányokról szóló néprajzi gyűjtéseket, több töredékes hiedelemtörténetet olvashatunk. Ezek az írások hozadékai voltak a gazdálkodás témakörében végzett gyűjtéseknek. Borzsák Endre figyelme a pásztorkodás, istállózó állattartás, földművelés, táplálkozás részletes megismerése mellett kiterjedt a kutatott témák folklórvonatkozásaira is. A töredékes voltukban is figyelemre méltó lejegyzések adatokat szolgáltatnak a hiedelem témakörben kutató néprajzosoknak, és érdekes olvasmányai lehetnek az érdeklődőknek.

Míg a néprajzosok számára az első fejezet tartogatja a legtöbb csemegét, addig a helytörténet iránt érdeklődők szívét a harmadik fejezet fogja leginkább megdobogtatni. Borzsák Endre helytörténeti írásai, amelyek a *Pest Megyei Hírlap Monor és Vidéke* című helyi mellékletében, a *Bokrétások Lapjában*, illetve a ceglédi Kossuth Múzeum kiadványában jelentek meg, itt most egy csoportban olvashatók.

A farkasok világáról szóló írás öt részben idézi fel azokat a történeteket, amelyek a XIX. században még

általános külterjes állattartás mellett gyakran megestek. Az ember szemében mindig félelmetes ragadozók az alföldi lápos területek lecsapolása előtt sűrűn látogatták a nyájukat. A megváltozott természeti körülmények és életmód következtében a farkasok elvesztették életterületet, és a XX. század elejére nemcsak Monor környékéről, hanem az egész ország területéről eltűntek. Borzsák Endre még tetten érte emléküket, így általa mi is képet kaphatunk erről a számunkra ma már mesebelinek tűnő vadvilágról.

Hasonló letűnt világot idéz fel a *Földi János csikós emléke*, amelyben a ménes, a gulya melletti élet szereplőiként megjelennek a betyárok is. *Tatár Sára és Tarka Bandi* története a betyárok világába kalauzol, amely csaknem olyan távolinak és félelmetesnek tűnik a mai olvasó szemében, mint a farkasok világa.

Az utolsó monori dudás című írás Bódi Györgynek, cupis Gyura bácsinak állít emléket, aki a XX. század fordulóján kecskebőrből készült hangszerével a monori bálók állandó szereplője volt. Nemcsak a közösségi élet viadalmai bukkannak fel Borzsák Endre írásában, hanem a szellemi élet keserves pillanatai is. A hitelesen rögzített történetben irodalmi értékek is megmutatkoznak.

A harmadik fejezet utolsó két írása történeti emlékeket dolgoz fel. *A temető bizalmasága* a sírleletek, régészeti emlékek nyomán tárja fel Monor területén a korábbi történelmi korszakok emlékeit. Borzsák Endre nem vállalkozott nagy következtetések levonására, de néprajzi gyűjtőként szerzett tapasztalatait a régészeti leletek értelmezésében is hasznosította. Ahogyan írja: „A régész tapasztalatból, a nép tájékoztatásából tudja már, hogy az avar, besenyő, honfoglaló magyar, kun sír lakója az életben mind *huszár* volt.”

Az 1848–49-es szabadságharc Monorhoz és környékéhez kapcsolódó eseményei a monori honvédek emlékeinek összegyűjtésével álltak össze egy valóságos képpe, amelyben nemcsak a honvédegylet életének kiemelkedő alkalmai jelennek meg, hanem a közösség viszonyulása is az öreg honvédekhez.

Borzsák Endre *Juhászok, betyárok, garabonciások* címmel összefoglalt tanulmányai irodalmi élményt nyújtó lendületes és élvezetes stílussal, őszinte hangvétellel mutatják be elődeink életmódját. A könyv a néprajztudomány számára unikális adatokkal szolgáló írásaival a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Baksa Brigitta

Magyar juh fejése, Hortobágy, 1936 (Borzsák Endre felvétele, Néprajzi Múzeum)